

Yhteisöllisyyden ja aikuiskasvatuksen dilemmat

Tuukka Tomperi

Karin Filander & Marjatta Vanhalakka-Ruoho (toim.) 2009. Yhteisöllisyys liikkeessä. Aikuiskasvatuksen 48. vuosikerta. Jyväskylä: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura. 391 s.

Perinteikkään vuosikirjasarjan oikeastaan jo vuonna 1942 käynnistynyt historia on tuottanut varsin sekalaisen joukon julkaisuja. Jatkuvo vapaan kansansivistystyön vuosikirjasta vapaan sivistystyön vuosikirjaksi ja nykyiseksi aikuiskasvatuksen vuosikirjaksi kertoo niin ajan kuin tieteenalankin muutoksista. Vuoden 2009 vuosikirja kuuluu ehdottomasti kärkisarjaan: aihe on osuva ja hyvin aikuiskasvatuskentän laajuutta ja nykyhaasteita kartoittava. Samalla teos tuntuu kokonaisuudelta, joten toimittamisessa lienee nähty vaivaa.

Kirjan teema ei ole uusi eikä yllättävä. Kuten toimittajat ja monet kirjoittajat toteavat, yhteisöllisyyspuhe on ollut suosiossa jälleen viime vuosina niin laman kuin shokeeranneiden aikalaistapahtumien vuoksi. Julkisessa retoriikassa yhteisöllisyyteen vetoaminen on ollut jatkuvaa jo 1990-luvun lamavuosista saakka. Teoriahistoriallisena taustana hämmöittää 1970-luvun kuluessa virinnyt yhteiskuntafilosofinen debatti vallalla olevan liberalismiin ja kriitikoiksi nousseiden kommunitaristien välillä. Ja vielä kauemmas menen on tieteenkin koko sosiologian synty tieteenalana sidoksissa modernisaatioprosessiin, jonka ytimessä vaikuttavana vastinparina on yksilöllistyminen ja perinneyhteisöjä hajottava moderni yhteiskuntakehitys.

Ensin heikkeni paikallisten ja perinneyhteisöjen ote ihmisistä kapitalismin, byrokraattisen valtion ja kulttuurisen modernisaation vahvistuessa. Sittemmin valtio on vetäytynyt talouden tieltä, mikä on edelleen ruokkinut individualismia – tai pikemmin individualismin illusorista mielikuvastoa. Vetäytyjien joukkoon on päätyntä myös pohjoismainen käsitys solidaarisuuteen perustuvasta hyvinvointivaltiosta ja valtiollisesta yhteisöllisyydestä, ”kansankodista”. Kuka tänä päivänä rohkenee uskoa saati poliittisena linjauksena esittää, että hyvinvointijärjestelmien pitäisi ottaa aiempaa suurempi vastuu ihmisten hyvästä elämästä ja kansalaisten tasavertaisista mahdollisuuksista? Yhtenä seurauksena on ollut, että niin

oikealla kuin vasemmalla – eri perustein ja eri tavoittein – kutsutaan apuun juuri ”yhteisöllisyyttä”.

Näkökulmien mosaiikki

Kirjan artikkelit avaa Mikko Saastamoisen väljä mutta hyödyllinen yleiskatsaus, jossa hän erittelee yhteisön ja yhteisöllisyyden käsitteellistyksiä modernin yhteiskuntatutkimuksen historiassa ja nykypäivän puhetaivoissa. Leena Eräsaari tarkastelee tuttuun tapansa uuden julkisjohtamisen (NPM) vaikutuksia yhteisöllisyyteen työelämässä ja organisaatioissa. Sari Näre palauttaa muistelmia-aineistojen avulla mieleen vuosisadan alkupuoliskon ja sota-ajan kollektiivisen eetoksen, uhrautumisen ihannoinnin, karaisevan kasvatuksen ja tunteiden kuolettamisen, jonka seuraukset jatkuivat sukupolvien ketjussa – ja jatkuvat kenties yhä edelleen. Historiallinen katsaus on tarpeellinen muistutus suomalaisessa yhteisöllisyysretoriikassa viljellyn talvisodan hengen raa’asta puolesta, jonka lopullisen traumaattisuuden varmisti hävityn sodan jälkeinen vaikenemisen pakko. Leena Koski ja Karin Filander kirjoittavat aikuiskasvatuksesta yhteisöllisenä perinteenä pohtien sen yhtenäisyyttä ja analysoiden kentän ristipaineita ja käänteitä. Artikkelit piirtää sopivan tiiviisti ja kriittisesti kuvan retoriikan ja painopisteiden siirtymistä tukeutuen kronologiseen käsitejatkumoon kansansivistys – vapaa sivistystyö – aikuiskasvatus – ammatillinen aikuiskoulutus – työssäoppiminen ja organisaatioiden kehittäminen – elinikäinen oppiminen. Samalla katsaus näyttää historian repaleisuuden, josta ei löydy kovin monia kiinnikkeitä vahvistamaan aikuiskasvatukseen toiminnan- ja tieteenalan yhtenäisyyttä.

Yleisiä ja historiallisia näkymiä avaavan ensiluvun jälkeen siirrytään joidenkin aikalaisilmiöiden tarkasteluun. Jatta Herrasen ja Antti Kivijärven käsiteltävänä on nuorisotyön toimijoiden monikulttuurisuuspuhe. Havaitaan, että maailman myöhäismodernista kaleidoskooppiisuudesta huolimatta mielikuvat yksilöiden kiinnittymisestä etnisiin ja kansallisiin yhteisöihin ja kulttuureihin ovat säilyneet kovin jähmeinä ja kiinteinä. Marjo Laukkanen ja Virpi Vaattovaara selvittelevät virtuaalivuorovaikutuksen yhteisöllisiä mekanismeja vertailen formaalia ja informaalia verkkoympäristöä. Yhteisöllisyyden rakentamisen ja torjumisen keinot verkkokontekstissa muistuttavat paljon myös kasvokkaista sosiaalista vuorovaikutusta.

Seija Keskitalo-Foley tarkastelee lappilaisnaisten kokemuksia uudelleen koulutuksen ja niin kutsutun yrittäjyyskasvatuksen kohteina. Yrittäjyyskasvatuksen ja yrittäjyyspainostuksen tulo elinikäisen oppimisen ja aikuisohjauksen keskiöön kuvastaa hyvin aikamme muutoksia. Poliittisista ratkaisuista vetäytyvä valtio asettaa yksilöt vetovastuullisiksi paitsi omasta toimeentulostaan myös paikallisyhteisöjen elinvoimaisuudesta, samalla kun talouden virtojen annetaan vapaasti tehdä tuhojaan. Seurauksena on niin paikallisesti, sukupuolisesti kuin luokkajohdajaisestikin konservatiivisempia positioita kuin ne, joita hyvinvointiyhteiskuntaa vielä aktiivisesti rakennettaessa pyrittiin vahvistamaan. Matti Kuittinen ja Martti Kejonen pohtivat johtamis- ja hallintokäytäntöjen muutosta tiimityön ja henkilöstöryhmien suhteiden tasolla. Päätelmät ovat samanlaisia kuin Eräsaarella: ylhäältä pakotettu yhteisyys esimerkiksi tiimityönä jää näennäiseksi, jos ja kun jatkuva nopea muutos ja yksilöiden välille tuotetut kilpailuasetelmat samaan aikaan rikkovat luontevat yhteisölliset tukirakenteet.

Päätävä luku liikkuu tutuimmin aikuiskasvatuksen alueella, sikäli kuin sillä tarkoitetaan juuri toimintaa ja transformaatiota. Seppo Niemelän artikkelia voi lukea tiivistelmänä vapaan sivistystyön, kansalaisopintojen ja aktiivisen kansalaisuuden perinteikkäistä aihe-

mista, joista hänet kautta kentän tunnetaan. Niitä Niemelä peilaa suhteessa nykyaasteisiin, argumentoiden pohjoismaisen kansansivistysajattelun ja -toiminnan kestävä arvon puolesta. Ohjaustyön merkitykset ja käyttö ovat Heikki Pasasen ja Marjatta Vanhalakka-Ruohon artikkelin teemana. Kuten jo kirjan johdannossa todetaan, ohjaustyöhön tiivistyy hyvin paljon siitä moraaliseen problematiikasta, joka asettuu kaikille aikuiskasvatuksen käytännöille suhteessa yhteiskuntaan. Ohjaustyön etiikka perustuu yksilösubjektien valtuttamiseen, mutta institutionalisoituneet käytännöt saavat yhä selvemmin funktionaalisen tehostajan roolin talous- ja työelämän vaatimuksista. Kirjoittajat eivät kuitenkaan taivu pessimismiin, vaan viittaavat ohjaustyön eettisesti oikeutettuihin mahdollisuuksiin vielä toimia myönteisen yhteisöllisyyden rakentajana. Hyvien käytäntöjen levittämisen ja juurruttamisen problematiikkaa kuntahallinnon ja -palveluiden konteksteissa erittelevä Robert Arnkilin teksti kuvaa työ- ja johtamiskäytäntöjen dialogisen toiminnan mallia, joka edesauttaisi organisaatioiden välistä oppimista niin, ettei pyörää tarvitsisi aina keksiä uudelleen.

Lopuksi Aino Hannula käsittelee kahta hyvin erilaista kulttuurisen yhteisötyön tapaus-esimerkkiä sosiaalipedagogiselta pohjalta ja suomalaisittain vieläkin varsin harvinaiseksi jääneen freireläisen kriittisen pedagogiikan kehyksessä. Kirjan tarjoamat aikuiskasvatukselliset näkymät täydentyvät näin informaalilla yhteisökasvatuksella, josta avautuu mahdollisuuksia aidosti itselähtöiseen valtuttamiseen ja myös yhteisöissä vaikuttavien historiallisten taakkojen käsittelyyn. Niinpä lopulta päädytään juuri yksilöiden välittömän yhteenliittymisen pien- ja paikallistasolle, joka useimmille tulee mieleen yhteisöllisyyden eräänlaisena ydinmuotona.

Yhtä 'yhteisöllisyyttä' ei ole

On selvää, että yksilöllistyminen, ainutkertaisen persoonan ja identiteetin kehitys, vaatii alustakseen yhteisöllisiä pysyvyyksiä. Vain merkityksellisten toisten tarjoamista peleistä ihminen voi kasvaessaan tutkaillla omia tekojaan ja etsiä suuntaansa. Jos makroyhteiskunnallinen ja -taloudellinen jatkuva muutos murtaa edellytyksiä tällaisten peilyhteisöjen olemassaololle, jää yhä enemmän murtuneita persoonia – korrosioituneita luonteita Richard Sennettin terävän kielikuvan mukaisesti. Moraalisen toiminnan ja eettisen harkinnan kehitys edellyttäisi pitkäjänteisiä yhteisöllisiä sparrauskuoppauksia.

On kuitenkin yhteisöjä nostalgisoivien puhetautojen seurausta, että yhteisöllisyyden pohdinnoilla on taipumus yksinkertaistaa ilmiön mutkikkuutta ja nostaa siitä tarkasteluun vain positiivisia puolia. Sosiologiset peruskysymykset yksilön, yhteisöjen ja modernin yhteiskunnan suhteista eivät ole sadassa vuodessa vanhentuneet. Ihminen tarvitsee ympärilleen yhteisöllisyyksiä – ja mieluiten juuri monikossa: useita yhteisöjä – kasvaakseen toimivaksi yksilöksi. Samalla on kuitenkin ollut hyvän yhteiskunnan keskeisenä haasteena huolehtia muun muassa koulutuksen keinoin siitä, että yksilöt kykenevät myös irtautumaan yhteisöistään, valitsemaan itseään tukevia yhteisömuotoja ja tarvittaessa valtuttamaan alistavia yhteisöjä vastustaviksi subjekteiksi. Yhteisöllisyyden sitovat ja pimeät puolet tahtovat jäädä tässäkin teoksessa varjoon.

Yhteisöistä on yhtä lailla ongelmiksi kuin ratkaisuksi, ja yhteisöllisyyteen vedotaan niin alistavan vallankäytön kuin vapauttavan dialogisuuden nimissä. Olisikin ehkä ollut paikallaan pohtia sivistyksen ja aikuiskasvatuksen ideaaleja vielä selvemmin myös positiivisen yksilöllistymisen näkökulmasta. Valistus- ja sivistysihanteethan ovat olennaisesti täysi-ikäistymisen analogioineen myös suurta kertomusta yksilön vapautumisesta perinteiden luonnonomaisuuden ja esimodernien auktoriteettien vallasta. Kuten Kant tai yhtä lailla

vaikkapa Freire kirjoittivat, kriittisen tietoisuuden kehittyminen on myös rationaalista etäisyydenottoa sokeasti elämysperustaisista yhteisöllisistä sidoksista.

Niinpä on muistettava, ettei yhteisöllisyyden pohdintoihin synny selkoa, ellei niitä kohdenneta ja konkretisoida. Yhteisöllisyyden käsite on niin venyvä kuin liukaskin. Se taipuu kenen tahansa käyttöön, uusliberalismista konservatiiveihin, anarkisteista uskonnolliseen fundamentalismiin, demariretoriikasta hippikommunisteihin. Yhtä lailla se uhkaa aina live-tä teoreettisten ja tutkimuksellisten tarkastelujen käsistä. Tätä pulmaa ei täysin onnistu välttämään myöskään *Yhteisöllisyys liikkeessä*. Jänteveyttä olisi tietysti saanut lisää myös hiukan karsimalla nyt varsin paksua, melko pitkiä artikkeleista koostuvaa ja ehkä turhankin moniin suuntiin haarautuvaa kokoelmaa. Jokainen lukija kuitenkin käsittänee, ettei artikkelikokoelmalta pidä vaatia monografisia hyveitä – arvokasta ja olennaista on, että kirja viritää lukijansa pohtimaan teemaa monelta kantilta.

Entä aikuiskasvatus?

Kuten alussa totesin, kokoelma viritää samalla ajattelemaan myös aikuiskasvatuksen identiteettiä, aivan niin kuin vuosikirjojen kuuluukin tehdä. Mistä syntyy aikuiskasvatuksen yhtenäisyys ja mistä löytyvät rajalinjojen perusteet tässä päivässä? Jos katson kysymyksiä, joita kirjassa esitetään aikuiskasvatuksen perusedlemmoista – kuten esim. auktoriteetin ja autonomian, omaehtoisen kasvun ja ulkoisen vaikuttamisen, motivaation ja pakon, ohjauksen ja holhouksen, itseisarvoisen sivistyksen ja markkina-arvoisen koulutuksen dialektiikoista tai juuri yksilön, yhteisön ja yhteiskunnan kolmisuhteista – en näe niissä mitään olemuksellista eroa niihin kysymyksiin nähden, joita olen tottunut punnitsemaan vaikkapa pohtiessani moraalikasvatusta ja kasvatusetiikkaa, lasten filosofista ajattelua, koulujen opetussuunnitelmia, nuorison sosialisaatiota, monikulttuurisuutta koulutuksessa tai toisen asteen koulutuksen järjestämismalleja. Mihin siis yhä tarvitaan erillistä aikuiskasvatusta tai aikuiskasvatustiedettä?

Jo kirjan koostumus ja artikkelien sisältö herättävät saman kysymyksen. Saastamoinen ja Eräsaari kirjoittavat yleisen yhteiskuntatutkimuksen perspektiivin sisällä, Näre psykohistorian- ja elämäkertatutkimuksen suunnalta lasten ja nuorten osasta sota-aikana. Rajattua aikuiskasvatuksellista aspektia niissä ei oikeastaan ole. Herrasen ja Kivijärven teksti käsittelee monikulttuurisuutta nuorisoikäluokan konteksteissa ja samoin Laukkasen ja Vaattovaaran tekstissä verkoista fokusryhmänä ovat enemmän nuoret kuin aikuiset. Jäljelle jää lähinnä viimeinen luku, joka on, kuten todettua, perinteisimmin aikuiskasvatuksen alueella. Sielläkään käsitellyistä teemoista esimerkiksi ohjaustyö ei rajoitu vain aikuisiin. Niinpä jos aikuiskasvatus olisi rajattu tiukasti, kirja olisi suppeampi. En kuitenkaan näe syytä tiukempaan rajaukseen, vaan jään miettimään, tarvitaanko rajausta ylipäätään.

Rajanvedon perustelu ja toteutus tulee entistä hankalammaksi nyt, kun yliopistoja ja koulutusohjelmia uudistetaan niin, etteivät vain vanhat oppiainejaot vaan myös käsitykset tieteenalaperinteistä joutuvat valinkauhaan – haluttiinpa sitä tai ei. [1]

Kärjistettynä perinteinen kuva on näyttänyt seuraavalta ainakin aikuiskasvatukseen kiinnittyneiden piirtämänä: 'kasvatustieteen' taipumus on ollut kohti teknisyyttä ja metodisuutta, erikoistumista, yksilökeskeisyyttä, psykologialähtöisyyttä, pragmaattisuutta sekä funktionalistisuutta, siinä missä 'aikuiskasvatus' on pyrkinyt kohti toimivia subjekteja ja elämismailmaa, kokonaisvaltaisuutta, yhteiskunnallisuutta, sosiologialähtöisyyttä, valitukseisuutta sekä kriittisyyttä. Aikuiskasvatukselle on ollut ominaista myös vahva historiatietoisuus, mistä taas kasvatustiedettä ei useinkaan voi kiittää. Kuva kärjistää liiaksi,

mutta on siinä asiaakin muistettavaksi asti. Kuten teoksen toimittajat antavat ymmärtää, aikuiskasvatuksen legitimaatioon on aina kuulunut normatiivisia kertomuksia ”jaetusta hyvästä”, jossa on niin yksilöllinen kuin yhteiskunnallinenkin ulottuvuutensa. Kasvatustieteen olemusta on puolestaan pyritty rakentamaan ”tieteellisyyden” ja siten myös ”arvopauden” pohjalta.

Aikuiskasvatuksen himmeneminen käsitteenä ja identiteettinä voi kaikkein karuimmillaan rinnastua aikuisuuden katoamiseen kasvatuksesta ja koulutuspolitiikasta. Oikeastaan kaikissa aikuiskasvatuksen ja sitä edeltävän kansansivistysopin ihanteissa – suurista eroista huolimatta – on elänyt ajatus valistuvasta ja kriittisestä subjektista, ajattelu- ja itsemääräämiskykyään kehittävästä toimijasta. Nyt olemme yhä enemmän subjekteja sanan toisessa merkityksessä: alamaisia uuden globaalin luokkayhteiskunnan käskynjaossa. Silloin pysymme myös ikuisesti lapsina, joiden kohtalona on tulla ohjatuiksi, rangaistuiksi, suostutelluiksi ja uudelleenkoulutetuiksi ainakin eläkeikänsä saakka.

Aikuiskasvatusta on tutkimuksellisenä ja pedagogisena perinteenä nostanut esiin ja säilyttänyt suomalaisissa käytännöissä monia tärkeitä sivistyksellisiä – ja kriittisiä – ajattelutapoja ja suuntauksia. Niiden on säilyttävä edelleen, vaikka disiplinaaristen rajanvetojen perustelemisen ja identiteetin ylläpitämisen muuttuu entistä vaikeammiksi. Viime kädessä olennaisia ovat sentään itse asiat, eikä se, miten niitä institutionaalisesti karsinoidaan.

Viitteet

[1] Oppiaineiden rajankäynnit ovat seurausta ”yliopistojen autonomian vahvistamisesta”. Älkäämme pyytäkö sitä lisää, sillä yliopistojen autonomia ei selvästikään enää tarkoita koulutuksen ja tutkimuksen autonomiaa.

KM Tuukka Tomperi työskentelee tutkijana Tampereen yliopiston Kasvatustieteiden laitoksella.